

KÖZELKÉP

Társadalmi rétegek polarizálódása és heterogénebbé válása, a „nagyszerkezet” beállításával¹

Dilemmák az utóbbi két évtized kutatásai alapján

HARCSA ISTVÁN²

ABSZTRAKT

Az utóbbi időszakban a vizsgálatok inkább a polarizálódásra irányultak, és meglehetősen kevés figyelmet kaptak az egyes rétegek belső tagoltságával kapcsolatos kérdések. Jelen kutatás legfontosabb célja az volt, hogy empirikus alapon képet adjon az egyes rétegek heterogenitásáról, illetve ezzel párhuzamosan a „nagyszerkezet” beállításáról. A vizsgálatot a KSH 2016. évi rétegződés adatfelvétele alapján végeztük, amelynek különösen nagy mintája jó lehetőséget adott a kérdéskör kibontásához. A tapasztalatok arra utaltak, hogy a heterogenitás jellemzőinek feltárása csak a különböző modellek és sémák továbbfejlesztése alapján oldható meg. Ezzel kapcsolatosan a kulcskérdés az volt, hogy az általunk használt Andorka séma módosításával sikerül-e pontosabb ismereteket szerezni az egyenlőtlenségek alakulásáról. Eredményeink arra engednek következtetni, hogy az újabb sémaváltozatok alapján jóval nagyobbak a rétegeken belüli egyenlőtlenségek, mint amit az alapséma jelzett.

KULCSSZAVAK: rétegződés, társadalomszerkezet, társadalmi mobilitás, egyenlőtlenség

ABSTRACT

Polarization and heterogenization of social strata, with the conservation of „the big structure” (Dilemmas on the basis of researches made in the late two decades)

Recently the investigations were focused rather the polarization, so the questions connected with the inner structure of the different strata got less interesting. The most important aim of our study to give an empirically founded picture about the heterogeneity of the different strata, and parallelly about the conservation of „the big structure” of the society. The study was based on the survey of stratification carried out by The Hungarian Statistical Office, in 2016. Observations

¹ A tanulmány első változatáról műhelyvitát rendezett a Fényes Elek Társadalomstatistikai Társaság (FETE) és az MSZT Társadalomstatistikai szakosztálya, amelyen Berger Viktortól, Huszár Ákostól, Lengyel Györgytől, Róbert Pétertől, valamint Tóth István Györgytől kaptam nagyon értékes tanácsokat, és rajtuk kívül pedig Szelényi Ivántól, Tardos Róberttől, melyekért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Ezek döntő részét igyekeztem megfogadni, és az anyagban maradt további tisztázatlan részeket saját hiányosságaimnak lehet betudni.

² Szociológus, e-mail: harcsa.istvan05@gmail.com

KÖZELKÉP

showed, that the revealing of the attributes of the heterogeneity can be solved only by developing the different models and schemes. The key question was, that by the modification of Andorka scheme could we gather more punctual informations about the formation of the inequality? Our results mirrored, that by the help of the revised schemes we could show bigger inequality, than with the original ones.

KEYWORDS: stratification, social structure, social mobility, inequality

Bevezető

Az utóbbi időszakban meglehetősen kevés figyelmet kaptak az egyes rétegek belső tagoltságával kapcsolatos kérdések, ezért azok heterogénebbé válására vonatkozó ismereteink is hiányosak.³ Emiatt komoly hézagok alakultak ki a társadalmi szerkezet kellően árnyalt bemutatásában, és annak értelmezésében. Tény, hogy az évtizedekkel ezelőtt – többnyire szakmai konszenzussal – kialakított réteg kategóriák belső tartalmát „kikezdték”, és erodálták a strukturális változások. Ennek következtében fogalmi szinten is kérdésessé vált a relevanciájuk, és ezzel összefüggésben azok a tagolódási modellek és sémák⁴ is, amelyek ezeken alapultak. Következésképpen, nézetünk szerint szükségessé vált a társadalmi tagolódás bemutatását szolgáló valamennyi korábban kialakított séma újragondolása.

Empirikus kutatásunk egyik legfontosabb célja, és egyúttal sajátossága az, hogy rámutassunk a tagolódás bemutatására szolgáló – *korábbi évtizedekben kialakított – Andorka alapséma hiányosságaira, továbbá, annak továbbfejlesztésével megpróbáljuk a mai rétegszerkezet főbb jellemzőit bemutatni.* Úgy véljük, hogy e cél megvalósítását tekintve, a kapott eredmények hiánypótlóak, ugyanis az eddigi hazai kutatások zöme alapvetően a polarizálódási folyamatokra fókuszált. Az ily módon kapott összkép ezért felemás, tekintve, hogy a polarizálódás jelensége nincs beágyazva a nagyhatású differenciálódási folyamatokba, ennek következtében a társadalom alsó és felső rétegei közötti társadalmi távolságok növekedése is csak részlegesen értelmezhető. Ez alatt azt értjük, hogy nem csupán az alsó és a felső, hanem a közbülső rétegek differenciálódására vonatkozó ismeretek hiánya is hozzájárul ahhoz, hogy a polarizálódás jelenségéről kapott kép túlzottan általános. Azt is feltételeztük, hogy az utóbbi időszakban a polarizálódás jelensége összekapcsolódott az egyes rétegek heterogenitásának a változásával. Ez utóbbi mögött részben a rendszerváltozást kö-

³ Mindez részben a témakörben folytatott empirikus kutatások viszonylag alacsony mintanagyságával is magyarázható. Kézenfekvőnek tűnik ugyanis, hogy – a szokásos - pár ezres minták alapján nincs lehetőség arra, hogy viszonylag karakterisztikus módon mutassuk be a hagyományos rétegek belső tagoltságát, tehát heterogenitását.

⁴ A modellek és sémák erodálódása kapcsán hangsúlyozni szeretnénk, hogy ezt szinte „természetesnek” tekinthetjük, hiszen azokat – kis kivételtől eltekintve – alapvetően a nagyszerkezet leképezésére alakították ki, ezért azok eleve nem vették figyelembe az egyes rétegek belső differenciálódása révén bekövetkező tagoltabbá válást.

KÖZELKÉP

vető erőteljes strukturális átalakulások, részben a felsőfokú képzés komoly mérvű kiterjesztése húzódik meg.

Végül azt is hangsúlyozni szeretnénk, hogy megfelelő időbeli összehasonlítás hiányában *nem tudjuk, hogy a változások nyomán heterogénebbé váltak-e az egyes rétegek*, vagy csupán a korábbiakhoz képest másféle törésvonalak mentén megy végbe az utóbbi időszakban megfigyelhető differenciálódás.

Jelen tanulmány része egy nagyobb kutatásnak, amelynek első lépéseként az Andorka séma általunk módosított változatai alapján, a KSH 2016. évi rétegződés vizsgálatából feldolgozott adatokat, illetve az ezekből levonható következtetéseket mutatjuk be. E sémaváltozatok alkalmasak lehetnek az egyes rétegek belső tagoltságának árnyaltabb megragadására, amelynél elsősorban az életkörülmények néhány területén megfigyelhető differenciálódásra fókuszálunk.⁵

A fentiek alapján az elemzésben az alábbi kutatási kérdések kerültek előtérbe:

1. Milyen trendek jellemzik a foglalkozási státus szerinti nagyszerkezetet az utóbbi időszakban (különösen a 2001–2016 között), és miként lehet azokat értelmezni?
2. Milyen sajátosságok figyelhetők meg az egyes rétegek belső tagoltságában, illetve milyen tényezők húzódnak meg ezek mögött?⁶ *Igazolható-e az a hipotézis, hogy a belső tagoltságot kialakító rendezőelvek tekintetében számottevően különböznek egymástól az egyes nagycsoportok?*
3. Az egyes rétegek belső tagoltságát az iskolai végzettség, illetve a jövedelmi státus alapján próbáljuk bemutatni. Kérdés, *hogy mekkora „társadalmi távolságok” mutathatók ki – az életkörülmények néhány szegmensében – az ily módon kialakított kategóriák között? Továbbá, ezen eredmények mennyiben módosíthatják a társadalm szerkezet – utóbbi időszakban tapasztalt – formálódásáról alkotott eddigi képet?*

Az utóbbi időszak rétegződés kutatásainak tapasztalatai

Az utóbbi időszak kutatásait értékelve egyetértünk Róbert Péternek azzal a megállapításával, hogy „társadalmi szerkezet *összképére*, a társadalom osztály- és rétegszerkezetére vonatkozóan inkább az átfogó és célzott kutatások hiánya jellemző az ezredforduló után, Kolosi (2000) monográfiáját követően.” (Róbert 2015: 76) Ezt is fi-

⁵ Miután a szokásos szociológiai kutatásoktól eltérően igen nagy mintából dolgoztunk, ezért az elemzésünk nagyon részletes leíró jellegű táblázatokra támaszkodik, azonban ezeket terjedelmi okok miatt nem tudjuk bemutatni.

⁶ Itt jegyezzük meg, hogy némiképp hasonló kérdéseket fogalmazott meg Éber Márk Áron legutóbbi, a hazai osztályszerkezet alakulásával foglalkozó művében: „Vajon életkörülményeiket, életesélyeiket, erőforrás-portfólióikat és mozgásterüket tekintve láthatók-e érdemi különbségek a köztes, illetve közvetítő osztályok kedvezőtlenebb helyzetű, alsóbb osztályhelyezetei valamint az alsó-alávetett munkásosztályok kedvezőbb helyzetű felsőbb osztályhelyezetei között?” (Éber 2020: 219)

KÖZELKÉP

gyelembé véve, elmondhatjuk, hogy egy „érdeklődési hullámhegy” utáni időszakban vagyunk, ez alatt azt értjük, hogy néhány évvel ezelőtt több olyan kutatás is zajlott, amely a társadalmi tagolódás valamely metszetét vette célba. Az e kutatásokról szóló vitákon,⁷ illetve az azokra reflektáló írásokban többnyire „vegyes” kritikai fogalmazódott meg, és zömük arra a következtetésre jutott, hogy a hazai rétegszerkezetben megjelentek a zártabbá válás jelei.

A társadalmi tagolódásra és főleg mobilitásra vonatkozó, nemzetközi metszetben megjelenő eredmények és kritikák alapján ugyancsak vegyes kép bontakozik ki (Mills – Colin 2014). Ennek kapcsán csupán két jelentősebb nemzetközi mobilitás vizsgálatot emelünk ki, közülük az egyik, 13 kelet-, illetve kelet-közép-európai országra vonatkozott, amelyben a kutatók a 90-es évek első fele, illetve a 2000-es évek második fele közötti időszakban megfigyelhető trendeket mutatták be (M. Jackson – G. Evans 2017).⁸ Arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált időszakban – a kiválasztott országokban – 30-40%-kal esett vissza a fluiditás. Ám ehhez azt is hozzátették, hogy jelentősen befolyásolhatta az eredményeket az a körülmény, hogy a vizsgálat második hullámára a 2008. évi világválsághoz közeli időszakban került sor. Tény, hogy a vizsgálatot meglehetősen kismintákon végezték, amely az adatok relevanciáját jelentős mértékben megkérdőjelezi.

A másik nemzetközi összehasonlítás a 2000-es években gyűjtött adatokon alapult, és 30 európai országra terjedt ki, ám az egyes országokra vonatkozóan ez esetben is többnyire nagyon alacsony elemszámok voltak a mintában.⁹ A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy „...a teljes mobilitási rátákat illetően, az országok közötti különbségekben nincs egyértelmű minta, sem a modernizációval és technológiai fejlettséggel, sem a gazdasági egyenlőtlenségekkel, sem a jóléti állam típusával összefüggésben.” (Bukodi – Paskov – Nolan 2017: 15). A kutatók ez esetben is a rétegszerkezet zártabbá válását, illetve ezzel összefüggésben a fluiditás mérséklődését konstatálták.

⁷ A Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE) – egyfajta témagondozás keretében – néhány esetben műhelyvitákat rendezett a kutatásokról. E műhelyvitákon sor került az egyes modellek kritikai értékelésére, amelyek bizonyos támpontokat nyújtanak a jelen írás keretében megjelenő tanulságok megfogalmazására is (Harcza 2016a, Harcza 2016c, Harcza, 2016d, Bánóczy – Kabai – Kovássy 2015, Éber 2016).

⁸ A kutatás során 13 országra vonatkozóan 14 905 férfit és 17 715 nőt kérdeztek meg, két hullámban, az első 1993–1996 között volt, a másik 2007-ben. Számos országban ezer fő alatti volt a minta elemszáma, amely – miután nemek szerinti bontásban elemezték – nagyon komoly korlátokat jelentett. A társadalmi tagolódás bemutatására az EGP modellt használták.

⁹ A kutatás céljára az ESS 2002–2010 közötti öt hullámának összevonásával alakították ki egy adatbázist, amelyben a célsokaságot a 25–64 év közötti férfiak jelentették. A teljes minta 71 836 főt tett ki, amelyen belül a legalacsonyabb érték Olaszországban (891), a legmagasabb Németországban (4740) volt.

KÖZELKÉP

A POLARIZÁLÓDÁSSAL KAPCSOLATOS HAZAI KUTATÁSOK TANULSÁGAI

Az utóbbi 10-15 év kutatásai két irányból is jelezték a társadalom tagoltabbá válását, közülük az egyik a réteg/osztály szerkezet alakulása felől közelítette meg a folyamatokat. Így például Kolosi Tamás és Keller Tamás az 1982-2009 közötti időszakra vonatkozóan arra a következtetésre jutottak, hogy „a piaczgazdaság kiépülésével az elit jobban „elhúzó” a társadalom középső részétől, mint amennyire a depriváltak leszakadnak onnan.” (Kolosi –Keller 2010: 134) Egy további kutatás – a 2002–2010 közötti időszakra vonatkozóan – pedig azt hangsúlyozta, hogy a piramis alakú magyar társadalom alja egyre inkább kiszélesedik, miközben a teteje egyre szűkül (Kolosi – Pósch 2014). E diagnózissal egybecseng Róbert Péter következtetése, aki úgy látta, hogy a társadalomban kevesen vannak felül, és sokan alul (Róbert 2015), valamint Éber Márk Áron megállapítása, aki a magyar társadalom osztályszerkezetét egy megnyúló vízcsepphez hasonlította (Éber 2020). A 2001–2016 közötti időszakra vonatkozóan pedig a KSH-ban készült elemzés mutatta ki, hogy „a rétegszerkezet változásában polarizációs trend mutatkozik: a réteghierarchia felső és alsó csoportjai nagyobb arányban bővülnek, mint a középső szegmenshez tartozók.” (KSH 2018: 5) Ez utóbbihoz csupán annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy jelen tanulmány adatai mindezt azzal egészítik ki, hogy e bővülés – ezen időszakra vonatkozóan – egyúttal tagoltabbá válást is jelent.

A másik irány a jövedelemegyenlőtlenségek trendjei alapján próbált képet adni a polarizálódás jellegéről és mértékéről, amelyet leginkább Tóth István György kutatásai mutattak be a legrészletesebben, a 2003-2012 közötti időszakra vonatkozóan (Tóth 2005, 2013). A szerző – bizonyos mértékig túllépve a jövedelemegyenlőtlenségek körén – a következőt állapította meg: „A társadalomban több szempontból is polarizációs folyamat zajlott le. Egyfelől jól láthatóan erősödött a jövedelemeloszlás alsó szegmenseinek további elszegényedése. Másfelől erősödött a háztartások foglalkoztatási/munkaerőpiaci elkülönülése is: növekedett azoknak a személyeknek az aránya, akik olyan háztartásban élnek, ahol a háztartásfő foglalkoztatott és van más foglalkoztatott is, de nőtt azon személyek aránya is, akik olyan háztartásban élnek, ahol egyáltalán nincs aktív foglalkoztatott.” (Tóth 2013: 6) Kérdés, hogy az utóbbi időszakban miként alakultak a fenti leírt folyamatok?

Összegezve, az eddigi kutatások közös jellemzője az volt, hogy alapvetően a polarizálódás folyamatára fókuszáltak. Valójában azonban a tagolódás bonyolultabb módon zajlik, mert egy-egy rétegen/osztályon belül is komoly „széthúzások” jelenhetnek meg, amelyek miatt azok heterogénebbé válnak. Ezzel kapcsolatosan fontos körülmény, hogy a használatban levő rétegződési sémákat is alapvetően a „nagyszerkezet” leképezése érdekében alakították, ily módon szinte „természetesnek” tekinthetjük azok erodálódását, következésképpen az egyes rétegek belső differenciálódása révén bekövetkező tagoltabbá válást nem tudják bemutatni.

KÖZELKÉP

Módszertani megfontolások a sémamódosítás során

A fentiekben kitértünk az egyes modellek hiányosságaira, és ezzel kapcsolatosan érdeemesnek véljük megemlíteni Angelusz Róbert álláspontját, aki az alábbiakban foglalta össze kritikáját: „A különböző stratifikációs modellek csak fogyatékosan tudnak eleget tenni annak a hagyományos elvárásnak, hogy jól áttekinthető, adekvát leírást adjanak a társadalmi nagycsoportokról, és valamiféle fogódzót nyújtsanak a szövevényes társadalmi viszonyok közötti eligazodáshoz.” (Angelusz 2004: 4)

Úgy véljük, hogy jogos a fenti kritika, ám ezzel kapcsolatosan továbbra is számos kérdés maradt nyitva. *Először is tisztázni kell, hogy alapvetően a modellekkel van-e gond, vagy magukkal a társadalmi rétegekkel, mint a tagolódást leíró egyik lehetséges kategóriarendszerrel?* Ha a modellekkel, akkor mi módon lehet meghaladni a használatban levők hiányosságait, másképpen fogalmazva, miként lehet a modellek „korszerűsítésével” a társadalmi rétegeket relevánsabb módon megközelíteni? Miután azonban – a hagyományos, illetve az ezek nyomvonalán kialakított modellek paradigmájának értelmében – a társadalmi rétegeket alapvetően a munkamegosztás rendszerében elfoglalt pozíció alapján fogalmazták meg, ezért e téren felmerült a paradigmaváltás gondolata is (Kovách et al. 2017, Harcsa 2020). Erre vonatkozóan volt is kísérlet, amely sok tapasztalatot hozott. Úgy véljük azonban, hogy emellett szükség van a modellek „korszerűsítésére” is.

Ha viszont a társadalmi rétegekkel, tehát mint a kategóriarendszer relevanciájával van gond – akkor szélső esetben –, az a kérdés is felmerülhet, hogy szükség van-e ezekre, mint a vizsgálat tárgyát képező alakulatokra? Ha a válasz nem, akkor ezek helyett relevánsabb társadalmi kategóriákat kell kialakítani. Ám olyan vélemény is lehetséges, mely szerint a korábban – több-kevesebb szakmai konszenzussal – kialakított társadalmi rétegeket összetartó erő meglazult, és felerősödnek a széttartó vonások, mi által azok tagoltabbá válhattak. Ez esetben *a rétegekre úgy tekinthetünk, mint egyre absztraktabbá váló kategóriákra, amelyek csak belső tagoltságuk kibontása alapján kapnak kellően értelmezhető tartalmat.*

Ez utóbbi gondolat mentén kísérletet tettünk a hagyományos társadalmi rétegek tagoltabb formában való bemutatására, miközben „félszemmel” arra is gondoltunk, hogy ezt a lépést összekössük a tagolódás kutatásának olyan irányba való kiterjesztésével, amely az „alulról” való építkezés logikáját követi. Tömören, a sémafejllesztést oly módon célszerű végrehajtani, hogy megtartjuk ugyan a hagyományos társadalmi rétegeket, azonban igyekszünk azokat tagoltabb formában kialakítani. Itt jegyezzük meg, hogy az „alulról” való megközelítés tekintetében – későbbi kutatásunk – sok tekintetben követni fogja bizonyos nemzetközi vizsgálatok megközelítés módját (J. O. Johsson – D. B. Grusky – M. Di Carlo – R. Pollak – M. C. Brinton 2007). A kutatók ez esetben nagyszámú mikrocsoportot (micro-classes) alakítottak ki, abból a megfontolásból, hogy az eddigi modellek nem alkalmasak a tagolódás színes világának a megragadására.

KÖZELKÉP

Az általunk elkezdett sémamódosítás során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az alkalmazott sémák, és benne a társadalmi kategóriák nem tekinthetők pusztán „technikai” jellegű eszközöknek, hanem (tudatosan, vagy ösztönösen) azok többnyire meghatározott társadalomképhez társulnak (Harcsa 2016). Nézetünk szerint a társadalmi rétegek, mint kategóriák – több más megfontolás mellett – azon elméleti alapvetésre épültek, hogy *a társadalmi térben a tagolódás több szinten „szerveződik”, és a különböző szintek között, különböző erősségű, horizontális és vertikális kapcsolódás jön létre, amelynek „csúcán” a „nagy kategóriák”, tehát a társadalmi rétegek állnak.* Az induktív megközelítést alkalmazva, a sokféle társadalmi „kiscsoportot” – a tartalmi hasonlóság alapján – először nagyobb aggregátumokba, majd ezt követően rétegekbe lehet besorolni.¹⁰

Az Andorka séma módosításánál praktikusán egy „kitágított térben” próbáltuk újragondolni a rétegek kategóriákat, és leginkább azok belső tagoltságát.¹¹ Feltételezésünk szerint a differenciálódási folyamat valamennyi rétegben végbemegy, amit adataink vissza is igazoltak. Erre alapoztuk azt a hipotézisünket, mely szerint – a *homogenitást/heterogenitást illetően – számottevő eltérések lehetnek az egyes rétegek között, és ez a körülmény meghatározhatja a belső tagoltságot.*

A sémaváltozatok

Előrebocsátjuk, hogy – terjedelmi okok miatt – a sémamódosítással kapcsolatos módszertani megfontolások részletesebb kifejtésétől el kellett tekintenünk, ezért csupán a legszükségesebb információk közlésére szorítkoztunk. Mindenekelőtt megemlíttjük, hogy az adatfeldolgozást csak a foglalkoztatottakra végeztük el, miután nem volt célunk a teljes népesség tagolódási jellemzőinek a bemutatása.

Fontos kérdésnek véljük, hogy a sémafejlesztés során – a tagoltabb viszonyok bemutatása érdekében – *miért emeltük be az alkotó elemek közé az iskolai végzettséget, illetve a jövedelmi státust?* Ezzel kapcsolatos egyik kézenfekvőnek tűnő szempontunk az volt, hogy – az empirikus tapasztalatok szerint – a munkaerőpiaci státus mellett az iskolai végzettség és a jövedelmi státusz tekinthető a tagolódás legmarkánsabb tényezőinek. A másik szempont pedig az, hogy – az utóbbi két évtizedben – egyre erőteljesebb változások következtek be az iskolai végzettség, illetve a jövedelmi stá-

¹⁰ Kezdetektől fogva e megfontolás vezérelte a társadalomstatisztikán belül a foglalkozásstatisztikát, amikor az egyedi foglalkozásokat megpróbálta különböző szintű csoportokba besorolni (Harcsa 2020).

¹¹ Úgy véljük, hogy a séma elasztikusságát alapvetően azzal lehet biztosítani, ha azt különböző aggregáltsági szinteken alakítjuk ki. A tanulmány fókuszában álló Andorka sémát már a 80-as évek derekán is ennek szellemében építettük fel, nevezetesen az alapot egy 190 elemű, összevont foglalkozási kategória alkotta, majd a következő szinten 43 foglalkozási csoport, e felett egy 19 kategóriás, végül a „csúcson” egy 9 kategóriát (társadalmi csoportot) tartalmazó szint szerepelt (Harcsa – Kulcsár 1986). Itt jegyezzük meg, hogy a KSH 1992. évi „Társadalmi tagozódás, mobilitás” felvételéből származó adatokat is ugyanezen aggregáltsági „minta” szerint alakítottuk ki (Bukodi – Harcsa – Reisz 1994).

KÖZELKÉP

tus szerepében. Az iskolai végzettség esetében, korábban a felsőfokú képzés dinamikus kiterjesztése ment végbe, amelynek hatása – a jelenlegi körülmények között – ambivalens, miután a diplomát szerzők többségének ugyan komoly munkaerőpiaci előnyöket biztosít, ám a diplomát igénylő munkakörök fokozatos telítődése miatt, számottevő azon diplomások hányada, akik csak alacsonyabb végzettséget igénylő munkakörökben tudnak elhelyezkedni. E körülmény komoly mértékben hozzájárult a szellemi foglalkozásúak tagoltabbá válásához.

Ugyancsak fontos folyamatnak tekinthetjük a jövedelmi egyenlőtlenségek – hullámzásokkal tarkított – növekedését, amely hipotézisünk szerint jelentős szerepet játszik nem csupán a nagycsoportok közötti, hanem az azokon belüli különbségek kialakításában is. A jövedelmi státus gyakorta átmetszi a munkaerőpiaci státus határait, ami érthetően hozzájárul a hagyományos rétegekről alkotott kép homályosabbá válásához. Úgy véljük tehát, hogy a fentiekben *említett két rétegeképző dimenzióban folyamatosan bekövetkezett változások „elégéses” okot szolgáltatnak a korábbi paradigmaticus keretek „korrigálására”,* nevezetesen a tagolódási sémának a változó viszonyokhoz való átigazítására. Itt szeretnénk megemlíteni, hogy más kutatók is próbálkoztak az adott réteg modell más típusú változókkal való kiterjesztésére, így például Kolosi Tamás és Pósch Krisztián, akik a foglalkozási státus mellett beemelték az iskolai végzettséget, a jövedelmet, valamint a háztartások felszereltségét jellemző kompozit indikátort (Kolosi – Pósch 2014).

Adatok

Kutatásunk a KSH 2016. évi mikroczensúzához kapcsolódó társadalmi rétegződés vizsgálat másodfeldolgozásán alapul. A mikroczensúsz a népesség 10%-ra terjedt ki, amelynek egy 1/5-ös almintáján került lekérdezésre a rétegződés felvétel, ami több mint 100 000 sikeresen kitöltött kérdőívet eredményezett, és ennek almintáján került sor a jövedelem felvételre, amely mintegy 80%-os válaszadás mellett közel 40 ezer válaszadót jelentett.¹² A szokatlanul nagy minta igen részletes bontásokra ad lehetőséget, és erre alapozva a tanulmány viszonylag sok táblázatot közöl, abból a megfontolásból, hogy a kismintán dolgozó kutatótársak számára kellő referenciát nyújthasson.

¹² A felvétel célkitűzéseiről és sajátosságairól lásd: Huszár 2016, Huszár – Záhonyi 2018b.

KÖZELKÉP

Eredmények

Először az „alapséma” alapján vázoljuk fel a rétegszerkezet 2001–2016 közötti alakulásának főbb tendenciáit, majd ezt követően az iskolai végzettséggel, illetve a jövedelmi harmadokkal kibővített sémaváltozatok segítségével.

Tagolódás az „alapséma” alapján

Első lépésben a foglalkozási státus szerinti „nagyszerkezetben” megfigyelhető trendeket mutatjuk be, majd ezután megpróbáljuk ezeket értelmezni.

TRENDEK

Idősoraink első látásra arra engedtek következtetni, hogy *a jelenlegi rétegszerkezet a „mozdulatlanság” jeleit hordozza* magán (1. tábla). Úgy véljük, hogy ez nem igazán meglepő, hiszen – a 2000-es években – nem következtek be olyan erőteljes strukturális változások, mint a 90-es években, amelyek viszont egyértelműen a rendszerváltással hozhatók összefüggésbe.¹³ Azt mondhatjuk tehát, hogy a rendszerváltozások generálta nagyhatású gazdasági, társadalmi, és politika folyamatok „lecsengése” szinte szükségszerűen eredményezte az észlelt folyamatot. Mindezek miatt az utóbbi két évtized meghatározó vonásának tekinthetjük *a társadalmi rétegek szintjén megjelenő plafonok (kiterjedési korlátok) megjelenését, amit a rétegszerkezet beállásának is tekinthetünk*.

A plafonok megjelenésének általános érvényűségén az sem változtat érdemben, hogy az utóbbi időszakban a segéd munkások részaránya számottevő mértékben növekedett. Ennek döntő oka az, hogy a korábbi időszakban a képzettség nélküliek komoly hányada a munkaerőpiacon kívül volt, ám az utóbbi időszakban közülük sokan foglalkoztatottá váltak, és ily módon gyarapították a segéd munkások körét. Továbbá azt is meg kell említenünk, hogy időközben a segéd munkásság is differenciálódott, oly módon, hogy egy részük, bizonyos jól fizető munkakörökben a csoportátlagot jóval meghaladó jövedelemre tesz szert, amit adataink is igazoltak.

Érdemes még azt is megemlíteni, hogy az idézett kutatások a zártabbá válást a társadalmi nagycsoportok szintjén észlelték, ami nem zárja ki a kiscsoportok szint-

¹³ Ennek kapcsán meg kell említenünk, hogy a 2008. évi gazdasági és pénzügyi válság a közép-kelet-európai térségre is komoly gazdasági és társadalmi terheket rótt, ám ez a körülmény alapvetően az életkörülmények és a megélhetési viszonyok terén okozott károkat, amelynek nyomán növekedtek a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek, és egy időre a munkanélküliség. A 2010 után beindult gazdasági növekedés „zöld utat” adott a gazdasági visszarendeződésnek, és ennek eredményeként a társadalmi szerkezet alakulását befolyásoló mechanizmusok is konszolidálódtak. Mindez alapvetően azzal magyarázható, hogy a gazdasági „visszarendeződés” nem igazán járt együtt komoly strukturális változásokkal, ezért a rétegszerkezetben sem következett be jelentősebb módosulás.

KÖZELKÉP

jén is hasonló folyamat ment végbe, sőt, az is elképzelhető, hogy ez utóbbi szinten – akár „kompenzációs” jelleggel – növekvő mobilitás jelenik meg. E körülmény már önmagában is arra hívja fel a figyelmet, hogy célszerű részletesebben is megvizsgálni a társadalmi rétegek belső tagoltságát, illetve az ezeken belüli mozgásokat.

A tények alapján elmondható, hogy *a nagycsoportok többségében már megjelentek a felső határok*¹⁴ (Harcsa 2021a), *ami arra enged következtetni, hogy – ezen a szinten – a társadalmi munkamegosztás alakulását alapvető strukturális korlátok határozzák meg*, amelyek egy része tartósnak, más esetekben időszakinak tűnik. Megkockáztatható, hogy ezek a felső határok addig megmaradnak, amíg a makrostruktúrában nem alakulnak ki radikális elmozdulások.

1. táblázat. A foglalkoztatottak társadalmi összetétele, nemek szerint, 2001–2016 (%)

Társadalmi csoportok	2001		2011		2016	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
vezetők	5,2	4,3	6,1	4,1	4,1	3,8
értelmiségiek	10,7	16,1	13,0	19,3	13,2	19,6
egyéb szellemi	13,8	29,6	13,2	27,2	11,8	25,1
nem mg-i vállalkozó, önálló	10,6	5,6	7,6	4,5	10,7	7,0
szakmunkás	35,1	22,4	33,2	21,2	32,7	19,6
betanított munkás	14,4	11,5	13,5	11,9	13,0	11,8
segédmunkás	4,7	8,7	6,9	9,0	7,5	9,6
mg-i vállalkozó, önálló	2,7	1,0	2,2	1,0	2,2	1,1
mezőgazdasági fizikai foglalkozású	2,9	0,8	4,4	1,8	4,7	2,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A 2001. és 2011. évi adatok esetében: „2011. évi népszámlálás 15. A társadalom rétegződése (KSH 2015: 226); A 2016-ra vonatkozó adatok a KSH 2016. évi rétegződés felvétele alapján, saját számítás¹⁵

Az említett plafonok egyúttal a „nagyszerkezet” beállását jelzik, amelyet *a korcsoportos adatok* is alátámasztanak. A főbb tendenciákat az alábbiakban foglaljuk össze:

¹⁴ Egy korábbi kutatásunkban (Harcsa 2021a) – hosszú távú idősorok alapján – bemutattuk, hogy a társadalmi rétegek egymáshoz viszonyított részaránya az utóbbi 2-3 évtizedben alapvetően stagnált, az egyéb szellemi foglalkozásúak esetében pedig már hat évtizede szinte változatlan mértékű az újratermelés szintje.

¹⁵ Megjegyzés: A 2016. évi adatok ugyanazon séma szerint kerültek kialakításra, mint a 2001, illetve 2011 évek.

KÖZELKÉP

- a *felső- és középszintű vezetők* csoportjában – 40 és 69 év között – meglehetősen stabil értékek jelennek meg, ami – e csoport jövőbeni kiterjedését illetően – egyértelműen a felső plafon beálltára utal (M.1. tábla – melléklet),
- az *alsószintű vezetők* esetében a 30-49 évesek körében alakult ki a „csúcs”, amely a fiatalabb korcsoport esetében még magába rejthet bizonyos bővülési lehetőségeket,
- az *értelmiségiek körében* stabil arányokat lehet megfigyelni, amelyen belül ki-lóg a 30–39 évesek körében megfigyelhető némileg magasabb érték. Ők azok, akik 1976 és 1986 között születtek, és feltehetően ők a „nyertesek” a felsőfokú képzés kiterjesztésének.
- Az *egyéb szellemiek csoportjában* viszont minél fiatalabb korosztályt veszünk alapul, annál magasabb részarány mutatható ki, ami azért érdekes, mert ebben a társadalmi csoportban már évtizedek óta a stabil arányok a jellemzőek. Valószínűsíthető, hogy mindez az értelmiségi pályák telítődésével is magyarázható, következésképpen az onnan kiszorulóknak alacsonyabb státusú munkakörökkel kell beérni.
- A *nem mezőgazdasági vállalkozók* esetében érthető, hogy a 40 év alattiak körében viszonylag alacsony részarányokat lehet megfigyelni, amely azonban idővel elérheti az előttük járó korcsoportokra jellemző értéket,
- a *szakmunkások csoportjában* – figyelembe véve az utóbbi időszakban jellemző iparosítási programot – nem meglepő, hogy a 30 év alattiak körében némiképp megemelkedett a részarány,
- a *betanított- és segédmunkások, valamint a mezőgazdasági munkások* körében viszont – a részarányokat illetően – nincs érdemi különbség az egyes korcsoportok között.

A PLAFON HELYZETEK, VALAMINT A NAGYSZERKEZET BEÁLLÁSÁNAK ÉRTELMEZÉSE

A korábbi elemzésekben részben a közép- és felsőfokú képzési rendszer további kiterjesztésével (Harcsa 2019), részben az egyes társadalmi rétegek további kiterjedésével kapcsolatosan megjelenő plafon, illetve plafon közeli helyzetekre hívtuk fel a figyelmet (Harcsa 2020). Ezekre alapozva *jelen tanulmányunkban* – a foglalkozási státus szerinti rétegszerkezetet illetően – *jellemző állapotként a nagyszerkezet beállítását fogalmazzuk meg.*¹⁶ A foglalkozási státus szerinti rétegszerkezet tartós beállítását tekintve elmondható, hogy e mögött meglehetősen összetett folyamatok húzódnak meg. Így többek között *jellemzőként megemlíthetjük a konzerválódást*, miután a

¹⁶ Társadalomtörténeti perspektívából nézve ez nem új jelenség, hiszen a korábbi időszakokban is előfordultak olyan periódusok, amikor a társadalom nagyszerkezete változatlan volt.

KÖZELKÉP

mai szerkezet döntő része már mintegy két évtizede rögzült. Ez a minősítés azonban számottevő negatív „felhangot” tartalmaz, és arra utal, hogy ez hosszabb távon nem kívánatos folyamat. Ezt azonban – kellő ismeretek hiányában – sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. Szóba jöhet a *stabilizálódás* fogalma, amely azt sugallja, hogy az alapvető strukturális folyamatok lényegében azonos pályán mozognak, ez viszont túlzottan pozitív kicsengésű, tekintve, hogy – a tapasztalatok szerint – a globalizációs folyamatok nem igazán járnak együtt a stabilizálódással. Beszélhetünk még az *alapvető strukturális folyamatok egyfajta egyensúlyáról*, amelyet a kényszerek és adottságok viszonylag tartós konstellációja tart fenn, és ez bizonyos *megállapodottság érzetét kelti*. Feltételezhető, hogy – valamilyen mértékben – mindegyik magyarázó tényező jelen lehet.

A beállítás, és ezen belül is az *egyensúly minősítés kapcsán felmerülhet, hogy ennek fenntartásában komoly szerepe lehet az „alacsonyabb” szintű strukturális folyamatok dinamikus mozgásának*, amelyek mintegy „pótolják” a nagyszerkezet dinamikájánál jelentkező deficitet. Így többek között minimalizálhatják a konzerválódásra utaló jellemzők kialakulását. Sőt, paradox módon hozzájárulhatnak az említett egyensúly más szinten való kialakításához. E paradoxnak tűnő helyzet tartós fennállása bizonyos magyarázatot adhat az inkonzisztens társadalmi pozíciók jelenlétének a legitímálódására.¹⁷ Itt elsősorban arra gondolunk, hogy a kereseti/jövedelmi viszonyok már hosszabb ideje „felülírják” a foglalkozási státus alapján kialakult hierarchiát, amely elfogadottá vált.

A tagolódás jellemzői a kibővített sémák alapján

A továbbiakban az iskolai végzettséggel, illetve a jövedelmi státussal kombinált séma változatok alapján kapott eredmények bemutatására fókuszálunk. Az adatgyűjtés nagymintájából fakadóan arra is lehetőségünk nyílik, hogy a „kinagyított” egyenlőtlenségi tartomány egy-egy pontjában karakteres és viszonylag jól beazonosítható társadalmi csoportokat tudjunk megjeleníteni.¹⁸

Az egyes társadalmi kategóriák közötti „távolságok” nagyságát az életkörülmények egy-egy elemében, ezen belül is az ekvivalens jövedelem, a szubjektív jóléti státus, valamint a megélhetési nehézségek vonatkozásában vizsgáltuk. Terjedelmi okok miatt azonban jelen tanulmány többnyire csak az ekvivalens jövedelemmel,

¹⁷ A kialakult helyzet legitímálódásán azt értjük, hogy már hosszú idő elfogadott, hogy a foglalkozási hierarchia alacsonyabb szintjén levő bizonyos szakmacsoportok – kedvező munkaerőpiaci pozíciójuknak köszönhetően – anyagilag jóval kedvezőbb helyzetben vannak, mint számos felettük levőbeli.

¹⁸ E körülmény fontos lehet a kutatás eredményeinek társadalompolitikai hasznosíthatósága szempontjából, hiszen a valóságban megjelenő tagoltság empirikus eszközökkel való megjelenítése hasznos fogódzókat nyújthat bizonyos társadalompolitikai „csomagok” és intézkedések megtervezésékor, valamint az utólagos hatáselemzések elvégzéséhez.

KÖZELKÉP

és a szubjektív jóléti státussal kapcsolatos eredmények bemutatására szorítkozik. Itt említjük meg, hogy a megélhetési nehézségeket bemutató változó esetében – az egyes társadalmi csoportok között – számottevően kisebb „társadalmi távolságok” mutatkoztak, mint a jövedelem esetében.

Az iskolai végzettséggel kombinált társadalmi csoportok

E sémaváltozat kialakításánál alapvető szempont volt, hogy az iskolai végzettség, mint erőforrás mentén próbáljuk tagolni az egyes rétegeket. Ennek során kérdés-ként merült fel, hogy az egyes társadalmi csoportokon belül hol, milyen végzettségek mentén alakíthatók ki a határok? A megoszlások alapján úgy döntöttünk, hogy a szellemi foglalkozású, valamint a vállalkozói csoportokban a diploma léte alapján osztjuk két részre az egyes társadalmi csoportokat, a fizikai foglalkozásúak esetében pedig a „felső” kategóriát a legalább érettségivel, az „alsót” pedig az ennél alacsonyabb végzettséggel rendelkezők alkotják. Az ekvivalens jövedelemre vonatkozóan két változót használtunk, az egyik a forintban kimutatott összeg volt, a másik pedig egy kategoriális mutató. Ennek érdekében a jövedelmi megoszlások alapján 7 kategóriát képeztünk, a legfelsőbe azok kerültek, akiknél a mutató értéke legalább 40%-kal haladta meg az átlagot, és a legalsóba azok, akiknél legalább 40%-kal alatta maradt.

Eredményeink azt mutatták, hogy az alapsémában – az ekvivalens jövedelem összege alapján – háromszoros¹⁹ különbség figyelhető meg a két szélső pólus között, míg a továbbfejlesztett sémában közel négyszerest. (Az alapsémában a felső- és középszintű vezetők 206 000 Ft, az iskolai végzettséggel kombinált változatban, a diplomás vezetők körében 232 000 Ft volt a jellemző összeg, az alapsémában a mezőgazdasági munkások esetében 69 000 Ft, a kombinált változatban, az érettségivel nem rendelkezők körében 64 000 Ft).

Jóval nagyobbak a különbségek, ha jövedelemkategóriák szerint vizsgáljuk az egyenlőtlenségek alakulását. A legmagasabb jövedelmi kategória esetében – a kitágított sémával – közel 70-szeres,²⁰ az alapsémával csupán harmincszoros különbséget mértünk, a legalacsonyabb kategóriában pedig kilencszeres, illetve hétszeres differenciák jelentek meg (M.2. tábla – melléklet). *Elmondható tehát, hogy – az egyen-*

¹⁹ Ez azonban még mindig magasabb érték, mint amit más kutatásokban mértek (Balogh – Hajdu – Huszár – Kristóf – Megyesi 2019). Az említett kutatásban (Balogh et al. 2019) a magas szintű vezetők, értelmiségiek háztartásában az egy főre jutó jövedelem (211 684 forint) kevesebb, mint kétszerese volt a segédmunkások háztartásában jellemző értéknek (110 188 forint). Megjegyezzük, hogy a kutatók itt ugyan nem az ekvivalens jövedelmet vették alapul azonban ez érdemben nem módosítja a kapott értékeket.

²⁰ A részarányokat illetően, a legmagasabb jövedelmi kategória esetében a diplomás felső- és középfokú vezetők esetében 52,9%, az érettségi nélküli mezőgazdasági munkásoknál 0,8% a megfelelő érték.

KÖZELKÉP

lőtlenségeket illetően – a kitágított séma segítségével, az alapsémához képest jóval differenciáltabb képet lehet adni.

Eredményeink azt mutatják, hogy az iskolai végzettség szintje alapján kettéosztott kategóriákon belül, igen jelentősek a jövedelmi különbségek. Ez esetben is *legfelső jövedelmi kategóriában lehet megfigyelni a legnagyobb különbségeket*, amely – a felső- és középvezetők kivételével – többnyire háromszoros mértékű volt. Az utóbbiak esetében – a legfelső jövedelmi kategóriához tartozók részarányát illetően – a diplomások körében 53%, a diploma nélkülieknél 28% volt a megfelelő érték. Csupán illusztrálásképpen emelünk ki még néhányat a „páronkénti” összehasonlításból: alsósintű vezetők 44%, illetve 17%, egyéb szellemi 36%, illetve 13%, nem mg-i vállalkozó alkalmazottal 48%, illetve 16%, szakmunkás 13%, illetve 6%, mezőgazdasági munkás 5%, illetve 1% (M.2. tábla – melléklet). Érdekes még megemlíteni, hogy a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában a rétegeken belüli különbségek számottevően kisebbek voltak, mint a többi kategóriában.

A jövedelmi harmadokkal kombinált társadalmi csoportok

A jövedelmi harmadokkal kombinált sémaváltozatnál is arra voltunk kíváncsiak, hogy *miként alakul a nagycsoportok „alja” és „teteje” közötti távolság?* Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy ez esetben az egyes rétegeken belüli különbségek nagyobbak, mint az iskolai végzettséggel kombinált sémaváltozatnál.

Jövedelmi különbségek²¹

Várakozásainknak megfelelően, a jövedelmi harmadokkal kombinált *sémaváltozat esetében a két szélső pólus* – tehát a felső- és középvezetők felső harmada, valamint a mezőgazdasági munkások alsó harmada – közötti egyenlőtlenségek komoly mértékben megugranak, több mint *tízszeresére* (3. tábla). (Csupán összehasonlításként említjük, hogy az alapsémában háromszoros különbség volt a két pólus között.)

Fontos szempont, hogy a különböző jövedelmi szintek egymáshoz illesztésével, egybevetethetjük a társadalmi hierarchia különböző pontjain levőket. Ez alapján – többek között - kiderül, hogy a felső, - és középvezetők, valamint az értelmiségiek alsó jövedelmi harmada kedvezőtlenebb pozícióban van, mint a mezőgazdasági

²¹ A jövedelmi különbségekre vonatkozó adatokat a „szokásos” bizonytalanságokkal együtt kell kezelnünk, amelyek közül ezúttal is ki kell emelnünk, hogy az önállóakra és a vállalkozókra, sőt bizonyos fókig a felső- és középvezetőkre vonatkozó információkat kellő óvatossággal kell kezelni, miután komoly alulbecslést tartalmaznak, tekintve, hogy azokat súlyozatlanul használtuk. Itt is megjegyezzük, hogy a szubjektív jóléti státus estében kapott indikátor értékek viszont már „valós státusukba” helyezik az érintett társadalmi csoportokat, azaz – a bevallott jövedelmi helyzethez képest – sokkal magasabbra szintre teszik önmagukat.

KÖZELKÉP

munkások felső harmada. Ugyanígy a segéd munkások felső harmadának a jövedelme (127 000 Ft) meghaladja az egyéb szellemi foglalkozásúak közbülső harmadának a jövedelmét (118 000 Ft). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy – a jövedelmi státus tekintetében – az egyéb szellemi foglalkozásúak közbülső harmada sokkal közelebb áll a segéd munkások felső harmadához, mint a saját rétegük felső harmadához. A kiragadott példák megerősítik azokat a korábbi megállapításokat, mely szerint a *jövedelmi státus komoly mértékben keresztezi a társadalmi csoportok alapján kialakított hierarchiát*. Ez azonban jelentős részben azzal magyarázható, hogy a szellemi foglalkozásúak csoportjai oly mértékben váltak tagoltabbá, hogy – a társadalmi státus egészét figyelembe véve – már „szétfeszültek” a korábbi időszakokban jellemző kategória határok. E problémát bizonyos fokig „áthidalja” a tagolódási modell módosítása, ám a valós megoldás az lehet, ha a szellemi foglalkozásúak nagycsoportjait – megfelelő módszertani megfontolások alapján – tovább bontjuk.

2. táblázat. A jövedelmi harmadokkal kombinált társadalmi csoportok a háztartás havi ekvivalens jövedelme szerint, 2016 (ezer Ft)

Jövedelmi harmadokkal kombinált társadalmi csoportok	Az ekvivalens jövedelem nagysága a jövedelmi harmadokon belül			Összesen	Az összesen szórása
	alsó	középső	felső		
felső- és középvezető	90	170	360	206	154
alsó szintű vezető	75	142	293	169	114
értelmiségiek	89	167	315	189	137
egyéb szellemi	63	118	224	135	159
nem mg-i vállalkozó, alkalmazottal	67	128	301	165	171
nem mg-i vállalkozó, alkalmazott nélkül	63	121	259	147	137
szakmunkás	53	99	181	110	117
betanított munkás	48	89	152	96	78
segéd munkás	38	70	127	78	52
mezőgazdasági munkás	34	62	110	69	39
mg-i vállalkozó alkalmazottal	52	111	230	130	90
mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül	41	83	169	97	138
összesen	-	-	-	127	130

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat alapján saját számítás²²

²² Megjegyzés: a jövedelmi adatok nem kerültek inputálásra, ami miatt a vállalkozók, és bizonyos vezetői csoportok jövedelme számottevően eltérhet a valóságtól.

KÖZELKÉP

Szubjektív jóléti státusz²³

A korábbi kutatások alapján ismert, hogy a szubjektív jólét, illetve a szubjektív jóléti státusz viszonylag érzékeny mutatója az életkörülményeknek, továbbá egybevetve az objektív jövedelmi helyzettel, nagyon színes konstellációkat lehet kimutatni. Az ezzel kapcsolatos változónak, tehát a szubjektív jóléti státusznak – az eredeti kérdésre adott pontszámok megoszlása alapján – a következő értékeket adtuk: 1. nagyon alacsony (1–4), 2. alacsony (5), 3. átlagos (6), 4. átlagosnál magasabb (7), 5. átlagosnál sokkal magasabb (8–10).

Terjedelmi korlátok miatt csupán azokat a tendenciákat emeljük ki, amelyben az önmagukat – az átlagoshoz képest – sokkal magasabb pozícióba sorolók körében lehetett megfigyelni. Kimutatható volt, hogy – az objektív jövedelmi helyzettől eltérően – e téren az alkalmazottat tartó nem mezőgazdasági vállalkozók vannak a „topon”, miután a felső jövedelmi harmadban levők körében a részarány 43%-ot tett ki, a ranglétra legaljára pedig azok a segéd munkások kerültek, akik az alsó jövedelmi harmadhoz tartoztak (7%). A közöttük levő különbség hétszeres, ehhez képest sokkal nagyobb, mintegy tizenhatszoros differenciát tapasztalunk az önmagukat a legalacsonyabb jóléti státusba sorolók körében. (A vezetők felső harmadában 3%, az alsó harmadba tartozó segéd munkások, valamint mezőgazdasági munkásoknál 48% a megfelelő érték.)

A legkedvezőbb jóléti státusban levőkön belül külön kategóriát képvisel a nem mezőgazdasági vállalkozók két csoportja, valamint felső, - és középszintű vezetők felső jövedelmi harmada, akiknél 30% feletti részarányt lehet megfigyelni. Viszonylag közel áll hozzájuk az értelmiségiek felső harmada. Az e kategóriákba tartozók zöme a felsőközép rétegekhez sorolható.

A ranglétra eggyel alacsonyabb fokán a közép, és alsóközép rétegek állnak. Itt található az értelmiség középső, és alsó harmadától kezdve, az egyéb szellemi foglalkozásúak és szakmunkások felső harmadán keresztül, az alsó szintű vezetők, valamint a nem mezőgazdasági vállalkozók középső, illetve alsó harmadában levők csoportjai. *A társadalmilag színes összetétel jól jelzi, hogy a jóléti státusznak ezen a szintjén miként sűrűsödnek a hasonló jövedelmi pozícióban levők csoportjai.* Mindezek egyúttal jól jelzik a státusinkonzisztenciákat is.

²³ A KSH 2016. évi rétegződés felvételében az alábbi módon tették fel a vonatkozó kérdést:

„Különböző társadalmi helyzetű, életvitelű emberek vannak a társadalomban.

Képzeld el egy létrát, aminek a felső foka a társadalom felső részét, az alsó foka pedig az alsó részét jelenti. Kérjük, értékelje 1-től 10-ig, hogy...

Gyermekkorában (14 éves korában) az Ön családja a létra melyik fokán állt?

És jelenleg hol helyezné el Önmagát ezen a létrán?”

Meg kell jegyeznünk, hogy e feltett kérdést, illetve az erre alapozott változót más szerzők (Huszár – Záhonyi 2018) tőlünk eltérő módon értelmezték, nevezetesen a szubjektív mobilitás mérésére használták.

KÖZELKÉP

Említettük, hogy a *különböző jövedelmi harmadba tartozó vállalkozói csoportok* bevallott jövedelme alapján kimutatott pozíció, komoly mértékben elmarad a szubjektív jóléti státusra vonatkozó „önértékelésüktől”. Nem túlzó az a következtetés, hogy ez a „korrekciós önértékelés” közel esik tényleges társadalmi helyzetükhöz, és ily módon mintegy valós „helyre tették” önmagukat.²⁴

AZ OBJEKTÍV, ILLETVE SZUBJEKTÍV JÓLÉTI STÁTUS KONSTELLÁCIÓI

A társadalmi heterogenitás formálódásának útjai különbözőek lehetnek, amelyek közül most csupán azt emeljük ki, amikor az adott rétegen belül különböző konstellációk jöhetnek létre az objektív, illetve a szubjektív jóléti státus alapján. A konstellációk egy részében az objektív, és a szubjektív státus szinkronban van egymással, más esetekben különböző típusú státusinkonzisztencia állhat elő. A továbbiakban – csupán illusztrálásképpen – ez utóbbiakból emelünk ki néhányat.

1. *Amikor párhuzamosan van jelen a konzisztens, illetve inkonzisztens helyzet. Az alsó harmadba tartozó felső, - és középvezetőknek csak egyötöde sorolta önmagát magas jóléti státusba, és több mint 40% az alacsony, illetve a nagyon alacsony kategóriába. Figyelembe véve, hogy a foglalkozást tekintve magas státusúakról van szó, ezért az önmagukat alacsony jóléti szintre helyezők relatíve magas hányada egy sajátos inkonzisztenciára utal. Ugyanakkor az érzékelt alacsony jóléti szint szinkronban van az alacsony objektív jövedelmi helyzettel, tehát ebben a metszetben a konzisztencia a jellemző.*

2. *Amikor a konzisztens anyagi jólét „felértékeli” a foglalkozási státust. I. Figyelemre méltó, hogy – a szubjektív jóléti státust illetően - a legfelső kategóriában jelent meg az alsósintű vezetők felső harmada, tehát e csoport „teteje”. Az eddigi gondolatmenetünk alapján itt is azt feltételezhetjük, hogy az érintettek a saját csoportjukhoz viszonyítva értékelték önmagukat, ami azonban – jelen esetben – ugyanazt a szintet jelentette, mint amit a felső- és középvezetők körében mértünk. Az ily módon kialakult konstelláció – az objektív,²⁵ illetve a szubjektív jólét szempontjából – konzisztenciára utal, és ugyan az érintettek „csak” alsósintű vezetők, a jóléti „komfortérzetük” viszont azonos a felső- és középvezetőkével. Ez is azt mutatja, hogy olyan konstellációk is adódhatnak, amikor – bizonyos dimenziókban – a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjén levő nagycsoport „tetején” levők azonos, vagy közel azonos pozícióban érzik magukat a felettük levő nagycsoporttal, vagy legalább annak az „aljával”.*

²⁴ Ennek kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy a vállalkozói csoportok esetében jellemző jövedelmi pozíció ugyan látszólag átmetszi a társadalmi státust, ám e konstelláció azért jött létre, mert az általuk bevallott jövedelem messze alulbecsült. Ezért ezt inkább mérési hibának tekinthetjük, ami részben abból is fakad, hogy a jövedelmi adatoknál nem végeztünk inputálást.

²⁵ Az alsósintű vezetők ezen csoportjában az ekvivalens jövedelem nagysága igen kedvező volt (293 000 Ft).

KÖZELKÉP

3. Amikor a konzisztens anyagi jólét „felértékeli” a foglalkozási státust. II. Egy másik eklatáns példaként emelhető ki a szakmunkásság „krémje” (felső harmada), akik tudatában vannak annak, hogy jövedelmi pozíciójukat illetően (181 000 Ft) jobb helyzetben vannak, mint az értelmiség középső (167 000 Ft) és alsó harmada (89 000 Ft). Sőt, miután számottevő részük diplomás, ezért a kulturális arculat tekintetében is egyenrangúnak érezhetik magukat az értelmiség gyengébb társadalmi pozícióiban levő tagjaival szemben.

A fentiekben kiragadott példákra alapozva azt is mondhatjuk, hogy a szubjektív jóléti státus – az „önértékelés” szálán keresztül – egyfajta elégedettségi/elégedetlenségi²⁶ vonásokat is hordozhat. Ez – többek között – azt is jelentheti, hogy az egyének azon csoportja, akiknél a jövedelmi státus jelentősen elmarad az adott társadalmi csoportban jellemzőtől, ott a szubjektíve érzékelt jóléti státus is kedvezőtlenebb lehet, és mindez fordított irányban is működhethet.

3. táblázat. Önmagukat az átlagosnál sokkal jobb szubjektív jóléti státusba sorolók aránya, és ekvivalens jövedelme, a jövedelmi harmadokkal kombinált társadalmi csoportokban, 2016

Társadalmi csoportok	ekvivalens jövedelem (Ft)	az átlagosnál sokkal jobb szubjektív jóléti státusban levők %
Szubjektív jóléti státus:		
30% feletti értékkel		
nem mg-i vállalkozó, alkalmazottal, felső harmad	301	43,1
felső,- és középvezető, felső harmad	360	37,6
nem mg-i vállalkozó, alkalmazott nélkül, felső harmad	259	31,2
25–30% közötti értékkel		
értelmiségi, felső harmad	315	29,0
mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül, felső harmad	169	27,7
nem mg-i vállalkozó, alkalmazottal, középső harmad	128	25,1

²⁶ Az említett elégedettségi/elégedetlenségi tényező közvetlen kapcsolatot is mutathat az elismertégi viszonyokkal.

KÖZELKÉP

15–25% közötti értékkel		
felső,- és középvezető, középső harmad	170	23,8
nem mg-i vállalkozó, alkalmazott nélkül, középső harmad	121	21,9
alsósztintú vezető felső harmad	293	21,8
felső,- és középvezető, alsó harmad	90	20,7
értelmiségi, alsó harmad	89	20,5
értelmiségi, középső harmad	167	19,4
egyéb szellemi, felső harmad	224	19,4
mg-i vállalkozó, alkalmazott nélkül, középső harmad	121	19,1
nem mg-i vállalkozó alkalmazottal, alsó harmad	67	18,9
alsósztintú vezető, középső harmad	142	17,5
szakmunkás, felső harmad	181	17,1
nem mg-i vállalkozó, alkalmazott nélkül, alsó harmad	63	16,2
alsósztintú vezető, alsó harmad	75	15,2

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat alapján saját számítás

Összegzés

A kutatás legfontosabb célja az volt, hogy empirikus alapon képet adjon az egyes rétegek heterogenitásáról, amely bizonyos mértékig „fehér foltnak” tekinthető a hazai kutatásokban. Az ismerethiány e tekintetben nem véletlen, miután a használatban levő rétegződési modelleket és sémákat alapvetően a nagyszerkezet bemutatására alakították ki, ezért a heterogenitás feltárása csak a sémák továbbfejlesztése alapján oldható meg. *A kulcskérdés az volt, hogy módosított sémaváltozatok segítségével – a korábbiakhoz képest – sikerül-e pontosabb ismereteket szerezni az egyenlőtlenségek alakulásáról.* A kutatás során szerzett tapasztalatokat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. *Sémafejlesztésünk a rétegeken belüli heterogenitás megjelenítésére helyezte a hangsúlyt, ezért ennek érdekében azt néztük, hogy a „kitágított társadalmi térben” miként alakultak a viszonylag jól definiált társadalmi csoportok közötti egyenlőtlen-*

KÖZELKÉP

ségek.²⁷ Kimutatható volt, hogy az újabb sémaváltozatok alapján jóval nagyobbak az egyenlőtlenségek, mint amit az alapséma jelzett. Így például, a jövedelmi harmadokkal kombinált sémaváltozat esetében – *az alapsémához viszonyítva – a két szélső pólus közötti egyenlőtlenségek komoly mértékben megugranak, háromszorosról több mint tízszeresre.* Eredményeink tehát azt mutatják, hogy az új sémaváltozatok alkalmazásával árnyaltabb rétegszerkezet jeleníthető meg, ráadásul a *differenciálódás révén megjelenő egyenlőtlenségek konkrét társadalmi csoportokhoz köthetők.*²⁸ Ezek alapján úgy véljük, hogy a differenciálódós folyamatára legalább akkora figyelmet kell fordítani, mint a polarizálódásra.

2. *Miként értelmezhető a nagyszerkezet fokozatos beállása, és kapcsolata a mögötte levő differenciálódási folyamatokkal?* Adataink a társadalmi „nagyszerkezet” fokozódó beállítására utalnak, amely szinte természetes következménye annak, hogy az utóbbi két évtizedben – sem a gazdaságban, sem a képzési rendszerben – nem voltak komolyabb strukturális változások. A kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy az egyes rétegek heterogénebbé válása komoly „kompenzációs” lehetőséget kínál a társadalmi mozgások számára, miközben a nagyszerkezet érdemben nem változik. Úgy tűnik ugyanis, ha a hagyományos rétegek kiterjedésében plafonok jelennek meg, akkor *a szerkezeti mozgások jelentős része nem a nagycsoportok között, hanem azon belül valósul meg, amit egyfajta fordulatnak tekinthetünk a rétegződési és mobilitási folyamatokban.*

3. *Miként értelmezhetők a foglalkozási státusz szerinti nagyszerkezetben megjelenő plafon helyzetek?* Az egyes foglalkozási csoportok körében megfigyelhető *plafonok kialakulásában alapvetően két strukturális tényező játszik meghatározó szerepet:* 1. az egyik a hazai gazdaság hosszú távon megfigyelhető munkahelyteremtő és megtartó képessége, pontosabban annak korlátai, 2. a másik az oktatási rendszer, ezen belül is a felsőfokú képzés kibocsátó képessége. (Az utóbbi évtizedben – a szakmunkáshiány következtében – felértékelődött a szakmunkásképzés szerepe is.) Az elsőt illetően, a világgazdaságnak való erőteljes kitettség miatt – az utóbbi három évtizedben – inkább a külső piacokból fakadó korlátok hatása volt az erőteljesebb,²⁹ amely számottevő mértékben konzerválta a foglalkozási csoportok szerkezetét is. Ezen a helyzeten az sem változtatott érdemben, hogy az utóbbi évtizedben – részben a kedvező

²⁷ Megszorításként kell azonban megemlítenünk, hogy a kutatás a jelenlegi szakaszban csupán jelzésértékű bizonyítékokat hozott fel, és további életkörülmény, valamint más tematikus változók bevonására van szükség.

²⁸ Ez utóbbi előnyt azért tartjuk fontosnak, mert a szükséges társadalmpolitikai intézkedések többnyire csak akkor lehetnek kellően célzottak, ha sikerül a főbb törésvonalak mentén lehet megjeleníteni egyes konkrét társadalmi csoportokat, különösen a támogatásra szorulókat.

²⁹ Ez esetben alapvetően arról van szó, hogy a magyar áruk és szolgáltatások iránti külföldi kereslet adott korlátok között tud mozogni (pl. nemzetközi kvóták, a hazai gazdasági szerkezet viszonylag rugalmatlan volta stb. miatt), és ez a körülmény számottevően befolyásolja a hazai foglalkoztatottság méretét és szerkezetét, amely – időbeli hullámzásokkal – többnyire a foglalkozási csoportok szerinti szerkezet konzerválódását eredményezi.

KÖZELKÉP

nemzetközi konjunktúra, részben komoly mérvű munkahelyteremtő projekteknek köszönhetően – jelentős mértékben megnőtt a foglalkoztatottak száma. Elsősorban azért, mert az említett munkahelyteremtő projektek elsősorban a munkaerőpiacról korábban kikerültek, vagy be sem jutottak köréből merítettek, amelynek eredményeként a foglalkozási szerkezet csak alig módosult. Némileg meglepő módon ezen a helyzeten az automatizáció előrehaladása sem változtatott (Illéssy – Huszár 2022).

Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a fiatal diplomások jelentős része nem az automatizáció miatt nem talál képzettségének megfelelő munkahelyet, hanem mert a hazai gazdaság – az adott viszonyok között – nem képes megfelelő számú, diplomát igénylő munkahely megteremtésére. Megemlíthető az is, hogy a nemzetközi munkaerőpiac jelentős számú diplomást tud elcsábítani a hazai munkahelekről, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a gyarapodó multinacionális vállalkozások nem generálnak a korábnál nagyobb arányban diplomát igénylő munkahelyeket.³⁰ Ily módon ez a körülmény nem csupán az értelmiség bővülését fogja vissza, hanem egyúttal hozzájárul a foglalkozási „nagyszerkezet” konzerválódásához is.

Ami pedig a felsőfokú képzést illeti, nem véletlen, hogy – a fent említett körülmények miatt – a további kiterjesztés leállt, tehát e téren is plafon helyzet következett be, amely viszont az értelmiségi csoport rekrutálódása szempontjából jelent korlátot.

4. *A belső tagoltságot kialakító rendezőelvek tekintetében számottevően különböznek egymástól az egyes rétegek.* Adataink arra engednek következtetni, hogy *a szellemi foglalkozású csoportokban – a beosztás mellett – az iskolai végzettség szintje tűnik meghatározónak*, ami ugyan a korábbi időszakokban is jellemző volt, azonban a munkaerőpiac „nagyszerkezetének” a beállása miatt a magasabb szintű iskolai végzettség hatása ambivalens vonásokat hordoz magán. Az észlelt „ambivalenciát” alapvetően a munkaerőpiacon, szelektíven megjelenő strukturális változások idézik elő, amelyek eredményeként a gyarapodó tudás javak, és főleg azok hasznosulása viszonylag szűk társadalmi-foglalkozási körre korlátozódik, amit a tudástársadalomként ismert tézis ellentmondásának tekinthetünk. A fenti korlátozó tényező miatt, a foglalkozási státus és az iskolai végzettség szintje között növekszik az inkongruencia, ami az egyéb szellemi foglalkozásúak körében a leginkább szembetűnő. *Más a helyzet a fizikai foglalkozásúak csoportjaiban*, ahol úgy tűnik, hogy a belső tagoltságot inkább a jövedelem szintje, valamint az ehhez kapcsolódó eltérő életkörülmények idézik elő.

5. Miután a jövedelem tekintetében valamennyi társadalmi csoport nagyon tagolt, ezért *a rétegek közötti határvonal két oldalán elhelyezkedő alcsoportok egymástól „kisebb távolságban” vannak, mint a saját réteg egy-egy alcsoportjától.* Mindezek következtében sajátos inkonzisztens helyzetek alakulnak ki. Így például az értelmi-

³⁰ Ez alapvetően abból fakad, hogy a multinacionális vállalkozások döntően beszállítói, illetve berendezéseket összeszerelő szerepet szánnak a hazai gazdaságnak.

KÖZELKÉP

ségek alsó jövedelmi harmada kedvezőtlenebb pozícióban van, mint a mezőgazdasági munkások felső harmada. (Előbbiek esetében 89 000 Ft a havi ekvivalens jövedelem összege, az utóbbiaknál 100 000 Ft.)

Jelentős részben ezzel a körülménnyel magyarázható, hogy a szubjektív jóléti státusz alapján számos olyan konstellációt figyelhetünk meg, amikor – bizonyos dimenziókban – a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjén levő réteg „teteje” azonos, vagy közel azonos pozícióban érzi magát a felette levő réteg(ek) „aljával”.

6. A kutatás egyik fő üzenete: a differenciálódás következtében a hagyományos társadalmi rétegek egyre inkább „vezér- vagy gyűjtőfogalommá” válnak, amelynek alapvető oka az, hogy az alkalmazott társadalmi kategóriák által lefedett fogalom, illetve az általa tükrözött tagolódás kép már hosszabb idő óta folyamatosan erodálódik. Ennek következtében a korábban kialakított rétegeken belül egyre több, egymástól többé-kevésbé markánsan eltérő arculatú alcsoport kristályosodik ki. Ily módon ezekre a rétegekre úgy tekinthetünk, mint egyre absztraktabbá váló kategóriákra. Ebből az is következik, hogy szükségessé válik a korábban kialakított rétegződési modellek és sémák³¹ korszerűsítése, mert ha ez elmarad, akkor kevésbé kapunk releváns képet a differenciálódási folyamatokról. Továbbá, az is fontos lenne, hogy – a rétegeken belüli differenciálódási folyamatokat illetően – a korábbi időszakokról is összehasonlítható adatokkal³² rendelkezünk, hiszen csak így módon lehet a trendeket felvázolni.

Irodalom

- Angelusz R. (2004): Előszó. In: Angelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 7–12.
- Andorka R. – Harcsa I. – Kulcsár R. (1975): A társadalmi mobilitás történeti tendenciái. Statisztikai Időszaki Közlemények. Budapest, KSH.
- Balogh K. – Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. – Megyesi B. (2019): Származás és integráció a mai magyar társadalomban. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Bradley, H. (2014): Class Descriptors or Class Relations? Thoughts Towards a Critique of Savage et al. *Sociology* June 2014; 48(3): 429–436. <http://soc.sagepub.com/content/early/2014/06/06/0038038514536635.full.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2014. 08. 02.)

³¹ Ez a korszerűsítési igény nem csupán az Andorka sémára korlátozódik, hanem mindazokra, amelyek árnyaltabb képet kívánnak adni a réteg/osztály szerkezetről. Ezek közül, a hasonlóság okán csupán egyet emelünk ki, nevezetesen a Huszár Ákos által kialakított normatív funkcionalista modellt (Huszár 2013), amely cella szinten mintegy 90%-ban átfedésben van az Andorka alapsémával.

³² Itt említjük meg, hogy erre vonatkozóan viszonylag jó lehetőségek merülnek fel a KSH 80-as, 90-es években, különösen nagymintákon végzett rétegződés és társadalmi mobilitás felvételei.

KÖZELKÉP

- Bukodi E. – Harcsa I. – Reisz L. (1994): Társadalmi tagozódás, mobilitás. Az 1992. évi mobilitás vizsgálat alapján. Budapest, KSH.
- Bukodi E. (1999): Osztály vagy réteg? Történeti változások, emberi tőke, karrier-minták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. Szociológiai Szemle 9(2): 28–57. <https://szociologia.hu/dynamic/9902bukodi.htm>. (Utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 02.)
- Bukodi E. – Fóti J. – Lakatos M. – Záhonyi M. (1999): A foglalkozási rétegződés modelljei. A társadalom rétegződése. Időszaki kiadványok. Budapest, KSH.
- Bukodi E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017): Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story. INET Oxford Working Papers no. 2017 no. 2017-03.
- Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. (1992): A study of class mobility in industrial societies. Oxford, Clarendon Press.
- Éber M. Á. (2012): Megkülönböztetett különbségek. A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához. (Doktori értekezés.) Budapest, ELTE TáTK. [http://tatk.elte.hu/fi le/dissz_2013_ EberMarkAron.pdf](http://tatk.elte.hu/fi%20le/dissz_2013_%20EberMarkAron.pdf). (Utolsó letöltés ideje: 2016. 03. 14.)
- Éber M. Á. (2020): A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Eurofound (2019): *Recent Developments in the State of the Middle Classes*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- Ferge Zs. (1969): Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Goldthorpe, J. H. (2016): Social class mobility in modern Britain: changing structure, constant process. *Journal of British Academy*, 4: 89–111.
- Grusky D. B. – Weeden, K. A. (2008): Are there social classes? An empirical test of the sociologist’s favorite concept. In: Conley, D. – Lareau, A. (eds.): *Social Class: How Does it Work?* New York, Russell Sage Foundation, 65–89.
- Harcsa I. – Kulcsár R. (1986): Társadalmi mobilitás és presztízs. Társadalomstatistikai Közlemények. Budapest, KSH.
- Harcsa I. (2007): „Osztályokon innen, avagy túl”. Társadalmi metszetek. Szociológiai Szemle 2007/3–4., 41–59. „From this side of classes and beyond” *Social Cross-Sections*. *Review of Sociology* 13(2): 113–124.
- Harcsa I. (2016a): Tagolódási konstrukciók társadalmi folyamatok mentén. Társadalmi csoportok fogalmi „áruhában”. *Replika*. 98(3): 153–163. DOI 10.18392/metsz/2016/2/5
- Harcsa I. (2016b): Társadalmi tagolódás és a társadalomkép kapcsolata. *Replika* 96–97(1–2): 173–184.

KÖZELKÉP

- Harcsa I. (2018): Módszertani tanulságok a társadalmi percepciók mérése kapcsán. Reflexiók Huszár Ákos és Záhonyi Márta, „A szubjektív mobilitás változása Magyarországon” c. írásához. *Demográfia* 61., 91–98.
- Harcsa I. (2019): Iskola és társadalom. (Gondolatok Gázsó Ferenc írásai kapcsán, a párhuzamos megközelítés jegyében.) In: Békés Z. – Harcsa I. (szerk.): *Iskola, társadalom, rendszerváltás*. Belvedere Kiadó, Szeged. 233–274.
- Harcsa I. (2021a): A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszereken átívelő trendjei. *Replika*. 121–122: 251–278.
- Harcsa I. (2021b): A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás trendjei. A mobilitás tartalmának újragondolása. Kézirat.
- Illéssy M. – Huszár Á. (2022): Technológiai fejlődés és munkaerőpiac: hogyan hat az automatizáció a munkahelyekre Magyarországon? *Statisztikai Szemle*. 100(2): 137–161.
- Huszár Á. (2013): Foglalkozási osztályszerkezet. III. Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statisztikai Szemle*, 91(7): 718–744.
- Huszár Á. (2016): Társadalmi rétegződésről szóló kiegészítő felvétel. In: Németh Zs. (szerk.): *A 2016. évi mikrocenzus témakörei: Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 44–59.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018a): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, 68(1): 5–27.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018b): A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Jackson, Michelle – Evans, Geoffrey 2017: *Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe*. *Sociological Science*, 4: 54–79.
- Johsson, J. O. – Grusky, D. B. – Carlo, M. D – Pollak, R. – Brinton, M. C. (2007): *Micro-Class Mobility in Four Countries*. *American Journal of Sociology*, 114(4) (January 2009): 977–1036.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017): Az integrációs modell. In: Kovács I. (szerk.): *Társadalmi Integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezet a magyar társadalomban*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó, 21–48.
- Központi Statisztikai Hivatal (2018): *Mikrocenzus 2016: 9. kötet: A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lakatos M. – Váradi R. (2012): *A foglalkoztatottak vertikális kongruenciája, 1995–2010*. Kézirat.

KÖZELKÉP

- Mills, C. (2014): The Great British Class Fiasco: A Comment on Savage et al. *Sociology* June 2014; 48(3): 437–444. <http://soc.sagepub.com/content/48/3/437.full.pdf+html> (Utolsó letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- Róbert P. (2014): Osztálylétszám 2014. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet, Prezentáció, 2014. június 12. http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Osztalyletszam2014_MTATK.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- Róbert P. (2015): Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92–93(3–4): 77–93.
- Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles, A. (2013): A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey experiment. *Sociology* 47(2): 219–250.
- Tóth I. Gy. (2005): Jövedelemeloszlás: A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Budapest. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Tóth I. Gy. (2013): Jövedelemeloszlás 2009–2012 között. In: Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. *Monitor* jelentések, 2012. Budapest, TÁRKI, 5–35.
- Tóth I. Gy. – Szelényi I. (2018): Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. Adatolt esszé a felső középosztály bezáródásáról. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. Budapest, TÁRKI, 25–46.

KÖZELKÉP

Melléklet

M.1. A foglalkoztatottak megoszlása társadalmi csoportok, korcsoportok szerint, 2016 (%)

Társadalmi csoportok	Korcsoportok						
	30 alatt	30-39	40-49	50-59	60-69	70-x	együtt
Összesen							
felső- és középvezető	0,5	1,8	2,4	2,2	2,7	1,4	1,9
alsósintű vezető	1,2	2,6	2,5	2,0	2,0	0,5	2,2
értelmiségiek	12,6	17,3	13,1	12,9	13,7	17,9	14,1
egyéb szellemi	24,6	24,3	22,0	19,5	13,7	13,7	22,1
nem mg-i vállalkozó, alkalmazottal	0,9	3,1	5,0	5,2	7,6	24,1	4,0
nem mg-i vállalkozó, alkalmazott nélkül	2,8	4,8	6,1	6,2	8,7	24,1	5,3
szakmunkás	29,9	24,2	24,4	22,6	23,1	8,6	24,9
betanított munkás	13,6	10,8	11,9	12,9	11,1	0,9	12,1
segédmunkás	8,9	7,0	7,9	10,4	10,3	2,6	8,5
mezőgazdasági fizikai munkás	4,2	3,0	3,3	3,9	3,9	0,6	3,5
mg-i vállalkozó alkalmazottal	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,7	0,2
mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül	0,7	1,0	1,3	1,9	2,9	5,0	1,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi mikrocenzus alapján saját számítás

KÖZELKÉP

M.2. Iskolai végzettséggel kombinált társadalmi csoportok a háztartás ekvivalens jövedelme szerint, az összes foglalkoztatott jövedelmének százalékában, 2016 (%)

Iskolai végzettséggel kombinált társadalmi csoportok	A háztartás ekvivalens jövedelme, az összes foglalkoztatott jövedelmének százalékában							
	1	2	3	4	5	6	7	összesen
felső- és középszintű diplomával	52,9	13,9	9,9	5,2	6,1	4,2	7,8	100,0
felső- és középszintű diploma nélkül	27,8	12,8	6,6	8,8	15,0	13,5	15,5	100,0
alsószerintű vezető diplomával	44,4	12,1	7,9	7,1	10,8	9,2	8,5	100,0
alsószerintű vezető diploma nélkül	17,3	10,7	9,6	9,6	14,4	16,9	21,5	100,0
értelmiségi	43,0	12,9	8,6	7,3	9,7	8,8	9,7	100,0
egyéb szellemi diplomával	36,0	14,2	7,5	8,0	11,6	10,2	12,6	100,0
egyéb szellemi diploma nélkül	13,4	9,9	9,4	8,5	15,8	18,5	24,5	100,0
nem mg-i vállalkozó alkalmazottal, diplomával	47,5	10,0	7,4	5,5	8,7	10,1	10,9	100,0
nem mg-i vállalkozó alkalmazottal, diploma nélkül	15,9	9,6	9,8	7,4	14,5	19,1	23,8	100,0
nem mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül, diplomával	44,2	9,9	7,0	5,3	12,6	8,9	12,1	100,0
nem mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül, diploma nélkül	15,1	8,1	8,1	7,6	16,6	16,1	28,5	100,0
szakmunkás legalább érettségivel	13,1	8,6	8,8	8,4	17,1	19,0	25,0	100,0
szakmunkás érettségi nélkül	5,8	5,7	6,7	6,7	16,1	21,6	37,4	100,0
betanított munkás legalább érettségivel	9,1	8,3	7,8	7,6	13,8	20,9	32,6	100,0
betanított munkás érettségi nélkül	3,0	4,1	5,9	6,2	16,3	21,7	42,8	100,0
segédmunkás legalább érettségivel	5,4	4,8	7,1	6,2	14,6	22,9	39,0	100,0
segédmunkás érettségi nélkül	1,6	2,0	2,7	4,1	9,0	18,5	62,1	100,0
mg-i fizikai munkás legalább érettségivel	4,6	4,3	5,5	10,1	11,0	25,8	38,6	100,0
mg-i fizikai munkás érettségi nélkül	0,8	1,2	1,6	2,2	7,2	15,4	71,6	100,0
mg-i vállalkozó alkalmazottal, diplomával	100,0
mg-i vállalkozó alkalmazottal, diploma nélkül	100,0
mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül, diplomával	100,0
mg-i vállalkozó alkalmazott nélkül, diploma nélkül	4,4	5,3	5,7	5,3	14,6	18,3	46,4	100,0
összesen	17,0	8,3	7,4	7,0	13,7	16,9	29,7	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat alapján saját számítás

Kategóriák: 1./ átlag felett 40,1% és több, 2./ átlag felett 20,1 – 40,0%, 3./ átlag felett 5,1 – 20,0%, 4./ átlag felett/alatt 5,0%, 5./ átlag alatt 5,1– 20,0%, 6./ átlag alatt 20,1 – 40,0%, 7./ 40,1% és kevesebb.